

ARŞIV TARİHİMİZE AİT KAYNAKLAR :

Musâ Kâzım : **Vesâik-i tarihiyemiz**, Tarih-i Osmanî

Encümeni Mecmuası, 1, 2 (1329), 65-69. ss.

İsmet BİNARK

Orta, Yakın - Doğu, Balkan ve Akdeniz ülkeleri içerisinde devlet vasfını, hem de kudretli ve kuvvetli devlet olabilme vasfını uzun süre devam ettiren Osmanlı Devleti'nde arşiv fikrinin çok eski tarihlere kadar uzandığını; bütün Orta ve Yakın Doğu ülkeleri içerisinde, Osmanlı arivlerinin, idarî kayıtların devlet eliyle tesbit edilip düzenlendiği ve günümüze kadar muhafaza edildiği örnek kuruluşlar olduğunu; arşivlerimizdeki malzemenin, ülkemizin olduğu kadar Orta, Yakın - Doğu ve Balkan ülkelerinin siyasi, iktisadi ve kültür meseleleri için de büyük önem taşıdığını Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni'nin bundan önceki muhtelif sayılarında ortaya koymağa çalışmıştık.

Ülkemizde modern anlamda ilk arşiv teşebbüsü, 1845'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilâtına ait Divân-ı Hümayûn, Bâb-ı Âsafi ve Bâb-ı Defteri kayıt ve vesikalarını bir araya toplattırarak, Hazine-i Evrak'ı kurdurması (1) ile başlamıştır. Hazine-i Evrak'ın kurulmasından maksat, işlemi tamamlanmış evrakın muhafaza edilmesini temindir.

İkinci Meşrutiyet döneminde, tarihçi Abdurrahman Şeref Bey'in Vak'anüvisliğe tayin edilmesinden ve Tarih-i Osmanî Encümeni'nin kurulmasından sonra, Türk tarihi üzerinde yapılmış hataların ancak arşivlerimizin değerlendirilmesi ile düzeltilebileceğine inanıldığından, arşivlerimizin düzenlenmesi konusunda büyük gayretler sarfedilmiş, Tarih-i Osmanî Encümeni'nin yayın organı olan Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda (TOEM) çok değerli etüdler yayınlanmış; ancak araya giren harpler köklü tedbirler almağa imkân vermemiştir.

(1) Geniş bilgi için bk. : Salâhaddin Elker : **Mustafa Reşid Paşa ve Türk Arşivciliği**, IV. Türk Tarih Kongresi (10-14 Kasım 1948), (1952), 182-189. ss.

Bu arada, Osmanlı diplomatîğine (2) temel kaynak olacak Osmanlı vesikalari ile ilgili etüdlar, TOEM'nın neşriyata bağlanması ile birlikte ağırlık kazanmıştır. Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey, TOEM'nda yayınladığı "Evrâk-ı atıka ve vesâik-i tarihiyemiz" (3) başlıklı yazısı ile bu konuyu ele almış, bunu Osmanlı diplomatîği üzerine yayınlanan diğer etüdlar takip etmiştir. Bu konuda, Mûsâ Kâzım, Karacson İmre, Viyanalı Dr. Friedrich Kraelitz, Macar Prof. Lajos Fekete, Polonyalı A. Zajaczkowski ve Jan Reychman ile Romen Mikhaıl Guboğlu ve diğer araştırmacıların incelemeleri (4) vardır.

Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni'nin XXIX. cilt, 1'inci sayısında Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in TOEM'nda çıkmış olan "Evrâk-ı atıka

[Tebliğde, I — Arşivin kuruluşu ve bina mes'elesi, II — Arşive konulacak evrak için ilk hazırlıklar ve kararlar, III — Arşiv teşkilâtının geçirdiği istihaleler, IV — Arşiv çalışmalarının inkişaf safhaları, V — Tasnif usulleri işlenmektedir.]

(2) Osmanlı diplomatîği, "vesika" veya daha umumî bir deyimle "evrak" terimlerine dayanır. Osmanlı diplomatîği denince, akla gelen şey "vesika", "belge" dir. Vesika, tarihî kaynak olabilme özelliğinde ve doküman karşılığında olan bir terimdir. Vesika Latince "documentum" (doküman, belge) karşılığı olarak kabul edilir ve tarihî bir değer izafe edilirse, o zaman diplomatik ilmi konusu olur. Bir başka ifade ile, özelliklerinin incelenmesi ve değerinin belirlenmesi bakımından diplomatik ilminin sahası içerisine girer.

(3) Abdurrahman Şeref : *Evrâk-ı atıka ve vesâik-i tarihiyemiz*. TOEM, I, 1 (1326), 9-19. ss.; İsmet Binark : *Arşivlerimiz değeri ve son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Bey'in "Evrâk-ı atıka ve vesâik-i tarihiyemiz" adlı yazısı*. TKDB, XXIX, 1 (1980), 23-38. ss.

(4) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. : M. Tayyip Gökbilgin : *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi çerçevesinde Osmanlı paleografya ve diplomatik ilmi*. İstanbul, 1979; Mûsâ Kâzım : *Vesâik-i tarihiyemiz*. TOEM, I, 2 (1329), 65-69. ss.; F. Kraelitz - Greifenhorst : *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur Osmanischen Diplomatie*. Wien, 1921; Lajos Fekete : *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Bot mässigkeit in Ungarn*. Budapest, 1926; L. Fekete : *Türk vesikalarının neşri ve bu işin arzettiği meseteler*. Çev. : Tayyip Gökbilgin. Belleten, V, 20 (1941), 607-616. ss.; J. Reychman - Ananjasza Zajaczkowski : *Handbook of Ottoman - Turkish Diplomacies*. tr. by Andrew S. Ehrenkreutz. The Hague - Paris, 1968; J. Reychman : *Arhiwa tureckie i ich znaczenie dla nauki europejskiej*. Archeion, (1960), 123-135. ss.; J. Reychman : *Diplomatic in the Ottoman Empire*. EI, 2 (1962), 313-316. ss.; G. Jacop : *Zur türkischer Diplomatie*. Orientalistische Literaturzeitung, 31 (1928), 1057-1064 sü.; Helmuth Scheel : *Eski vesaik ilmi*. İkinci Türk Tarih Kongresi (20-25 Eylül 1937), (1943), 665-673. ss.; Midhat Sertoğlu : *"Diplomatik" bilgisi bakımından Başvekkâlet Arşivi*. V. Türk Tarih Kongresi (12-17 Nisan 1956), (1960), 355-364. ss.; Mikhaıl Guboğlu; *Paleografia si diplomatica Turco - Osmana studiu şî Album*. Bükreş, 1958.

ve vesâik-i tarihiyemiz" başlıklı etüdünü Latin harflerine transkribe ederek yayınlamıştık TKDB'nin bu sayısında da, Müsâ Kâzım'ın TOEM'nda çıkmış olan "Vesâik-i tarihiyemiz" başlıklı yazısını, Türk arşiv ve kütüphanecilik tarihi ile ilgili olduğu kadar, Türk tarihini ve kültürünü de çok yakından ilgilendirdiği için Latin harflerine transkribe ederek aynen yayınlıyoruz.

Vesâik-i Tarihiyemiz

(Geçen nüshadaki makaleye zeyildir.)

Tarih-i Osmanî Encümeni namına iki aydanberi Divân-ı Hümâyün kuyûdatını tetkik ve tetebbu ile meggül olduğumdan tetebbuâtımı ber-vechî âti telhis ve arz eylerim : Divân-ı Hümâyün kuyûdatı el-yevm bin beşyüz doksaniki mücelled teşkil etmektedir. Her mücelled hesab-ı vasatî üzere büyüklü küçüklü üçyüz kadar kaydı hâvidir. Kuyûdatı mezkûre tarih sırasile müretteb olarak bir senenin vakayii bazen bir bazen iki cildi ihtiva eder.

Kuyûd-ı Divâniye 961 tarihinden bed'i ediyor ve 975 senesine kadar aralıkda noksanlar görülüyor. Ondan sonra ilâ'eyvmina suret-i muntazama ve müteselsilede devam eyliyor. 961 ile 974 seneleri meyanında açık görülen senenin defterleri âhiren Topkapı Sarayından Bâb-ı Âli Kütüphanesine nakil olunan evrâk-ı atika meyanında bulunacağına ümitvarız, çünkü evrâkın esnâyi naklinde bir iki defter müsâdif-i nazar olmuştur. Evrâk tasnif olunur iken zuhur edecek bu misüllü defâtir Divân-ı Hümâyûna devir ve teslim ile ikmâl-i nevâkıs kılınacaktır. İhtimal ki 961 şehesinden evvele âit defâtirde ele geçsin, her halde şimdilik ona hüküm edemeyiz.

Kuyûd-ı Divâniye bin ikiyüz tarihine kadar kırma divânî hat ile ve bazen noktasız olarak tesbit edilmiştir. Siyâkat ile yazılmış olanlarda vardır ve hatt-ı siyâkâtın dört nev'ine tesâdüf olunuyor, hutût-u mezkûrenin kira'atî ülfet ve mümâreseye muhtaç olub tetebbuât-ı tarihiye için işbu hutûtu bilmek lüzumunu kat'î tahtındadır. Sâlif-üz-zikr bin beş yüz doksan iki defterin iki yüz altmış üçü mühimme, on dördü ordu ve rikâb, onbeşi mektûme, yüz seksen beşi Rumeli, ondördü nâme-i hümâyün, kırk ikisi uhûd-u düvele mahsusdur. Mektûme deyu Divân-ı Hümâyûndan suret-i mahremânde yazılan evâmire itlak olunuyor. Ordu ve rikâb nâmile maruf olan defâtir dahî pâdishân-ı f'zâm hazarâtı seferde buldukları esnâda rikâb-ı hümâyûndan sâdir olan evâmirdir ki, Da'rulsultaniye avdet-i şehriyârîde onların müsveddâtı dahî mücelled olarak Divâna teslim olunur idi, hatta esfâr-ı pâdishâhde Nişancı ve Beylekçi gibi rüesâyî küttab dahî ekseriyâ maiyeti seniyede bulunur ve biz zat gidemezler ise orduda birer vekilleri bulundurulur idi. Fermân-ı Hümâyünler, kısasa dair irâdât, nef'i ve tağrib ve kal'abendjik vesâir mucâzâta dair hükümler defâtir âdesinde mukayyedir. Münhasıran Kıyâmeye dair bir defter vardır; mâlûm olduğu üzere Kıyâme Kudüs-i Şerif'de bir kilise olup nasârâ itikadınca Hazret-i İsa Aleyhisselâmın merkadını hâvi olduğundan ve mezkûr kilisenin hedemâtı Ortodoks ve Latin ruhbanı meyanında müşte-

rek olarak 1270 tarihinde Rusya ile tekevvün eden sefer-i azîmin mukadde-
matında makamât-ı mübâreke mese'lesi yani Ortodoks ve Latin papazları
arasındaki münâzaâ't kesb-i ehemmiyet eylediğinden taraf-ı hükûmet-i seni-
yeden mese'le-i mezkûreye dâir ez kadim sâdır olan ahkâm defter-i mezburede
cem' olunmuştur.

Divân-ı Hümâyûnda bir kâide-i hasene daha vardır ki, sâdır olan ferâmin
ve ahkâm ve evâmirin mürselün-ileyhe kimin yedile gönderildiğini işaret et-
mektedir, keyfe mettefak bir kaç numûne ber-vechi zîr irâd olunmuştur.

Kuyûdât-ı atfkayı tettebbu için âcizleri devâir-i saireyi dahî dolaşdığım ci-
hetle onlara dâir ma'lûmatı müstahsileyi dahî bilmünasebe arz ve beyan ede-
yim : Defterhânedeki Kuyûd-ı Hâkâmî altı yüz kadar defter olup bunlar dahî
gâyet muntazamdır.

Defterhane ittisâlindeki dairede Mâliye Nezâretine âit olan defâtir on iki
kubbe altında iki kat olarak yirmi beş oda doldurmuştur.

Harbiye Nezâreti bin iki yüz yetmiş tarihinden itibaren evrâk cem'ine
başlamıştır.

Bâb-ı meşhatda Fetvâhâne ve İstanbul Kâdılığı kuyûdât ve sicillâtı ka-
dîmesi iki odada cem' ve hıfz edilerek sinini ahîre kuyûdatı için başka bir
mahzen yapılmıştır, mebd-i sicillât olan 927 senesi Ramazanının onunda İs-
tambul Kâdısı tarafından verilen bir i'lâmda arpaya beş ve alefe dört akça narh
va'z olunduğu görülmüştür.

Evkaf Nezâretinin kuyûd-ı esasiyesi vakfiyeler olup 694 senesine âit bir
vakfiye görülmüyor ki, en eskisi budur; Evkaf Nezâretinin iki mahzeni olup
biri Ayasofya İmaretinde ve diğeri cami-i şerif mezkûrun üst katındaki mah-
feldedir.

Esbak Kazan Mutasarrıfı

Mûsâ Kâzım

SÖZLÜK :

Divân-ı Hümâyûn : Vezir-i âzam'ın başkanlığı altında toplanarak, devlet
işlerine bakan meclisin adıdır. Sadece **Divân**'da denilir. Bugünkü Bakanlar
Kuruğu karşılığıdır.

ber-vech : olduğu gibi, olarak.

kuyûdât : kayıtlar.

el-yevm : bugün, bugünkü günde, şu anda.

mücelled : cild.

müretteb : tertibolunmuş, dizilmiş.

ilâ'yevmina : günümüze kadar devam eden.

evrâk-ı atika : eski evrak.

esnâ : vakit, sıra; esnâ-yi nakl : nakil sırası.

müsâdîf : tesadüf eden, raslayan; müsâdîf-i nazar : nazara gelmek.

defâtîr : defterler.

nevâkıs : noksanlıklar, eksiklikler; ikmâl-i nevâkıs : eksiklikleri tamamlama.

kuyûd-ı Divâniye : Divân kayıtları.

divânî : Divân'dan çıkan yazıların yazıldığı bir çeşit yazı; hatt-ı divânî de denir. Rük'anın birleştirilmesinden doğmuştur. Düz ve devirli kısımların daha kısa şekilde tatbik edilmesi suretiyle çabukluk ve kıvraklık elde edilmiştir. Kıрма divânî denilen çeşidi vakfiye, ilân, hüccet, ilmihaber gibi resmi kayıtlarda kullanılmıştır.

hatt-ı siyâkat : Güç okunur bir yazı çeşididir. Her kelimede bir kısaltma yapılmış, çok defa nokta da kullanılmamıştır. Mâliye, Tapu ve Evkaf gibi dairelerde resmi kayıtları tutmada çok kullanılmıştır.

hutât : hatt'ın çoğulu, yazılar.

mümârese : alışma, alışkanlık.

sâlif-üz-zikr : zikri geçen, zikredilen.

mühimme defteri : Osmanlı Pâdişahlarının ülkenin dört bir yanındaki idarecilere gönderdikleri ferman, berat ve beşzeri yazışmaları ihtiva eden ve Osmanlı idarî teşkilâtını ortaya koyması bakımından büyük değer taşıyan kayıt defteri.

mektûme : gizli, saklı.

nâme-i hümâyûn : Pâdişah tarafından bir hükümdara gönderilen mektup.

uhûd-u düvele : devletlerarası andlaşmalar.

evâmîr : buyruklar, buyruktular.

i'zâm : büyük, ulu.

hazarât : hazretler.

sâdır : çıkan.

sehriyârî : hükümdara, pâdişaha mahsus.

müsveddât : müsveddeler, karalamalar, taslak.

esfâr : seferler.

nişan : ferman, Osmanlı vesikalarında berata nişan da denilmiştir.

beylek : ferman, berat, hüccet, vesika.

irâdât : emirler, fermanlar, buyruklar.

tagrib : birini gurbete gönderme, gönderilme, memleketten çıkarma, uzaklaştırma.

kal'abend : bir kale içinde yaşamaya hüküm giymiş olan.

mücâzât : bir suç karşısı cezâ çektirme.

nasârâ : nasrânî'nin çoğulu, Hristiyanlar.

merkad : mezar, kabir.

hedemât : hizmetliler.

münâzaât : çekişme.

ez : 'den', 'dan' mânasına gelir.

kaide-i hasen : güzel kaide.

ferâmin : fermanlar, buyruklar.

mürselün ileyh : kendisine bir şey gönderilmiş olan.

yed : el, yardım, vâsita.

keyfe mettefak : nasıl rastgelirse, hangisi olursa.

zir : aşağı, alt.

devâir : daireler.

ittisâl : yakınlık.

cem' : toplama, yığma.

Bâb-ı meşihat : şeyhişlâmlık kapısı, dairesi.

Fetvâhâne : mülga Meşihat dairesindeki meşhur iftâ (fetva verme) müessesesi, müftünün bulunduğu resmî daire, müftülük.

alef : hayvan yemi, ot, saman, yulaf.

esbak : sâbık'dan, öncekinden daha önceki.

mutasarrıf : Tanzimat'tan sonra bir sancağın en büyük idâre âmiri.

